

PANKOVITS JÓZSEF

FORRÁSKÖZLÉSEK A XX. SZÁZADI OLASZORSZÁGRÓL

A század végéhez érkezve, a mérlegkészítő történelmi buzgalom és az olvasóközönségnek eleget tenni igyekvő törekvés a szakma olasz képviselőit is új feldolgozásokra, a források felülvizsgálatára és a rendezett, feldolgozott forrásokból való válogatások közlésére ösztönözte. Ez utóbbi megfontolás azt célozta, hogy a különböző történetírói iskolák értékeléseinek garmadjában maguk a tények foglalják el eligazító helyüket.

Olaszországban a központi állami archívum (Archivio Centrale dello Stato) mellett a források gyűjtésében, kezelésében és alkalmankénti közlésükben más fontos minisztériumi archívumok, a parlament, a régiók és provinciák, a politikai pártok archívumai és magánszemélyeké is szerepet játszanak. Valamennyiük tevékenységéről, kiadványairól számot adni lehetetlenség.

Szólnunk kell mégis a külügyminisztériumi archívum 1952-ben elkezdett dokumentumközléseiről, amely első sorozataiban az olasz egység létrejöttéről, 1861-től 1943-ig tartó időszakból közli válogatását (*Documenti diplomatici italiani, 1861–1943*. Roma, Libreria dello Stato, 1952–). Az 1996-os kiadás (X^o serie) tartalmazza az 1943–48 közötti időszakot, a XI. sorozat pedig újabb öt év anyagát öleli fel.

A belügyi irattár 30 évnél korábbi anyagai is kutathatók, jóllehet a titkosszolgálati részlegek fondjaihoz kutatási céllal aligha lehetne hozzáférni, ha egyáltalán fellelné valaki ezeket. Hasonlóakat mondhatnánk a nemzetvédelmi — korábban hadügyi — iratokról. Az I. világháború időszakára (1914–1920) vonatkozóan 1995-ben például a központi állami archívum gondozásában megjelent a hadipari szerződésekben érdekelt vállalatok, cégek végeláthatatlan leltárszerű listája, majd a megmaradt hadianyagok likvidálásáról a háború után (1920) hozott intézkedések tárgysorozata. Említést érdemelnek a különböző bankok és pénzüzetek kiváló fényképanyaggal illusztrált reprezentatív időszakos kiadványai, amelyek a XX. századi történelemből nem keveset örökítenek meg az utókor számára (Banca Nazionale del Lavoro, Banca di Roma, a fontosabb városok takarékpénztárai, stb.)

Ezek előrebocsátásával jelezzük, hogy ehelyütt elsősorban néhány olyan kiemelkedő, mindenekelőtt a központi archívumból származó jelentősebb XX. századi vonatkozású forrásközlő kiadványra és néhány historiográfiai munkára koncentrálunk, amelyek az olasz határokon kívül is szakmai érdeklődésre tarthatnak számot. Ez a

megoldás annál is inkább célszerű, mivel az utóbbi évek szakmai terméséről immár ténylegesen be lehet számolni. Korábban ugyanis a XX. századi dokumentumok — a harmincéves határvonal kötöttségei miatt — nem kerülhettek kellő mennyiségben és mélységben rendezés, osztályozás, minősítés alá. Korábban a központi archívum is a XX. századról évfordulókhoz, jelesebb alkalmakhoz — egy-egy élvonalbeli személyiség születésének évfordulója vagy halála — csatlakozó dokumentáló kiállításokkal, a kiállított anyagok könyvalakban történő megőrkítésével foglalkozott, netán szakmai-módszertani konferenciák (publikált) eszmecserei jelezték, hogy a szakma készül a XX. századi források dokumentumainak közlésére. Az állami ünneppe nyilvánított (1945-re visszamenő) április 25-ének, a fasiszmus és a német megszállás alóli felszabadulás napjának megemlékezései rendszerint alkalmat teremtettek akár kiállítások rendezéséhez, akár kiadványok megjelenítéséhez. Ahogy közeledtünk a század végéhez, ahogy gyűlt a rendezett anyag és mélyült a megismerés, úgy lettek ezek a kiállítások és kiadványok egyre színvonalasabbak és értékesebbek. 1987-ben — a köztársaság 1946-os születésének 1986-os megemlékezés-sorozatát folytatva — a miniszterelnökség tájékoztatási hivatala a központi állami archívummal együtt, az akkori köztársasági elnök, Francesco Cossiga javallatára nagyszabású kiállítást rendezett a köztársaság létrejöttének körülményeit szemléltető dokumentumokból. Eredetiben mutatták be — többek között — Dino Grandi előterjesztését a Fasiszta Nagy Tanács 1943. július 24-iki éjszakai ülésére, ami Mussolini megbuktatását készítette elő. Más értékes dokumentumok, fényképek, archívumi anyagok bőségét tekinthette meg a közönség.

A központi állami archívum, felismerve a szakma és a közönség XX. századot illető érdeklődésének növekedését és fokozatosan szert téve az igények kiszolgálásának feltételeire (az iratok rendezése, feldolgozottsági szintje), a 90-es évtizedben valóban hézag-, jobban mondva űrbetöltő feladatra vállalkozott. 1994-től kezdve néhány év leforgása alatt 10 kötetben kritikai kiadásban közreadták a Mussolini bukását követő öt év (1943–1948) kormányainak jegyzőkönyveit, a kormányülések egyéb dokumentumait. E kiadványok megjelenítésében ezúttal is közreműködött a miniszterelnökség tájékoztatási hivatala. Mondani sem kell, hogy ezek a kötetek különleges figyelmet érdemelnek tartalmuk, szerkesztési módszerük miatt. Bevezetők, jegyzetek tájékoztatnak a kormányülések jegyzőkönyveinek, iratainak jellegéről, az ülések időpontjairól, a kormányok és döntéseik egymásra következő kronológiai sorrendjéről; az ülések napirendjéhez kapcsolódó tárgy- és egyéb mutatók, az ülések akkurátus beszámolója, az anyagok lábjegyzetelése segíti a kutatók munkáját. A hozott intézkedésekről külön lista készült, felosztva ezeket a kormány elnökségének és az egyes tárcáknak a hatásköre szerint. A kiadvány tehát a legtöbb szempontból eleget tett a kritikai kiadás kívánalmainak.

A sorozat első két kötetét a két Badoglio-kormány (az első 1943. VII. 25 – 1944. IV. 22, a második 1944. IV. 22 – VI. 18. között funkcionált) működésének megfelelően szerkesztették meg. Az első kormány rendkívüli katonai adminisztrációnak, többnyire katonákból álló „szakértő” kormánynak, míg a második már politikus kormánynak minősült. Ehelyütt mi arra vállalkozunk, hogy erről az első két kötetéről szóljunk részletesebben. (Fizikai és terjedelmi korlátoknál fogva el kell tekintenünk a két Bonomi-kormány (1944. VI. 18 – XII. 12., valamint XII. 12. – 1945. VI. 21.), a Parri-kormány (1945. VI. 21. – XII. 10.) és a négy De Gasperi-kormány (1945. XII. 10. – 1948. V. 23.) működését bemutató dokumentumok ismertetésétől.)

1994 tavaszán az akkori miniszterelnök Carlo Azeglio Ciampi tollából való az ajánlás. Bevezető tanulmányt mindkét kötethez az archívum vezető munkatársa, Aldo G. Ricci írt, aki egyben a kiadványsorozat kurátora, szerkesztője. Rögtön a Badoglio-kormány megalakulásánál és tevékenységének első pillanatainál — amint a szerkesztő G. Ricci felhívja erre a figyelmet — feltűnik az a jellegzetes forráskezelési probléma, ami általában az archív-anyagokkal kapcsolatban felmerül. Arról van szó, hogy az archívumok kurátorainak és a kutatóknak legjobb szándéka sem biztosíték arra nézve, hogy iratok ne vesszenek el, következésképp esetleg örökre (?) ismeretlenek maradjanak. Ha ilyen helyzet áll elő, akkor kap szerepet a történész-kutató további vizsgálódása és végül judíciuma, értékelendő a szóban forgó forráshiányos történeti vákuum körülményeit.

Badoglio szakember-kormányára Mussolini eltávolítása után két nappal 1943. július 27-én ült össze először, mely ülésnek fennmaradt a napirendi tárgysorozata, viszont eltűntek — ha egyáltalán voltak — a jegyzőkönyvek, az ülésről készített bárminemű feljegyzések, pedig a napirendek között olyan nagy jelentőségű intézkedésekről volt szó, mint a fasiszmus alapvető intézményeinek és rendelkezéseinek eltörlése. A július 27-iki ülésen hoztak döntést a Nemzeti Fasiszta Párt és Nagy Tanácsának feloszlatajáról, az állam védelmére hivatott különleges bíróság megszüntetéséről, a korporációk és a fasciók „parlament”-jének a felszámolásáról, nem utolsósorban pedig azon vezető személyek elmozdításáról az államigazgatás, belügyi, katonai és jogszolgáltatói hatalom csúcsiról, akik a bukott rendszer elkötelezett emberei voltak.

Ugyanígy hiányoznak a szövetséges angolszász hatalmak hadműveleteit irányító tábornokokkal (Eisenhower és munkatársai) lefolytatott fegyverszüneti tárgyalások előkészületeiről fogant dokumentumok. A tárgyalások dátuma 1943. szeptember 3., azonban a formálisan megkötött fegyverszüneti megállapodást csak szeptember 8-án hozták nyilvánosságra. A dokumentumok hiánya egyfelől azt sugallja, hogy a fenti döntések a kormány kebelén kívül, minden valószínűség szerint a király, III. Viktor Emánuel rezidenciáján születtek, másfelől hiányuk a sietséggel

és a fasizmussal kompromittált monarchiát óvni igyekvő titkossággal, illetve a németek előtti érthető, bár merőben megvalósíthatatlan titkolózással magyarázható.

A kérdéses időpontokban bontakozik ki az olasz háborús dráma véres fejezeteinek egyike. G. Ricci első bevezető tanulmányában tárgyyszerűen rámutat arra — forrásmegjelölés nélkül —, hogy 1943. július 26–30. között a fasiszta rendszer¹ és a háború ellen népmegmozdulások zajlottak le, 80 halálos áldozatot, 300 sebesültet és 1500 letartóztatást követelve.² Nem beszélve arról a hallatlan káoszról, amit a Mussolini-buktatás, a háborúból való „kiugrás”, a szövetségesekkel megkötött fegyverszünet, de egyúttal a több fronton is — olaszok és németek, a németek oldalán olaszok és a szövetségesek között — tovább folyó háború, valamint az antifasizmus–fasizmus frontján olaszok és olaszok közötti polgárháború minden borzalmával, kegyetlenségével rázúdított a „csizmaország” lakosságára. Hozzáteve mindehhez a király és a kormány menekülését Rómából a hadieseményekben nem különösebben próbára tett Brindisibe, ami szintén érthető az államiság folyamatosságának fenntartása szempontjából, de a lépés végrehajtásának módja — csapatpapot odahagyva — a fegyveres erőket kiszolgáltatta a német hadvezetésnek, nagymértékben növelve a zűrzavart és az emberáldozatokat.

Nem véletlen, hogy a történeti kutatás lankadatlan erővel gyűjti az anyagot, az adatokat, a tényeket erről az időszakról, amint az sem véletlen, hogy az újonnan feltárt tények fényénél is eltérő a történelmi ítéletalkotás, a közelmúlt eseményeinek értelmezése a történészek között attól függően, hogy politikailag-ideológiailag melyik iskolához, melyik irányzathoz tartoznak.

Az utóbbi évek eme legértékesebb forráskiadványánál maradván meg kell állapítani, hogy természetesen a fentiekén túlmenően számos érdekesség, a megismerést és az értékelést nagyban elősegítő tényanyag tárul fel az olvasó előtt. A Badoglio marsall vezette katonai adminisztráció tökéletesen tudatában volt a kialakult, Olaszországra nézve súlyos katonai következményekkel járó helyzetnek az előrevetülő háborús vereségének, a háborúban szerzett domíniumok, idegen területek meg nem tarthatóságának, ennek ellenére 1943 őszén folyamatosan használja III. Viktor Emánuel olasz királyi címe mellett az „Albánia királya és Etiópia császára” címeket is. Csak az 1943. december 28-iki kormányülés után kelt dokumentumok,

1 G. Ricci nem tesz jelzést a rendszer szó elé; ezt e sorok írója pótolta, amit még kiegészíthetne a monarchofasiszta jelzővel, mivel a fasizmus gyakorlatilag összeomlott, de a rendszer maradványait a monarchia intézményei és a volt rendszer ingó-bingó támaszai tartották egybe.

2 *Aldo G. Ricci*: *Introduzione* (ai Verbali del Consiglio dei Ministri, I. vol. Governo Badoglio, 25 luglio 1943. Aprile 1944). XXIII. pag.

az 1944 januárjától datáltak az első olyan rendeletek, amelyek leszűkítik III. Viktor Emánuel „fennhatóságát” Itáliára.

Számtalan olyan intézkedést foganatosítanak ezekben a zűrzavaros időkben — a tavaszi-nyári időszámítás bevezetésére, a halászat és a mezőgazdasági munkálatok fenntartására vonatkozóan például, vagy az állami alkalmazottak bérezésének rendezéséről, a kincstárjegyek kamatairól szólóakat — amelyek inkább békebeli időket idéznek, mintsem háborúsakat. Mindez természetesen nem jelenti a háborús problematika háttérbe szorulását; a háborús viszonyok, a háborúval összefüggő politikai kérdések, minden kuriozitás mellett, uralták a kormány üléseit.

Megtudhatjuk a dokumentumgyűjteményből azt, hogy a „defaszizálás” az első kormányülés óta napirenden volt, és a későbbi ülések folyamán is gyakran visszatértek ennek különféle aspektusaira. A szakirodalomban ugyanakkor legtöbbször azon az állásponton vannak, hogy a defaszizálás vontatottan, akadozva és az adott helyzet radikális antifasiszta miliójéhez képest lanyhán ment végbe, leszámítva bizonyos, az antifasizmus nevében elkövetett törvénytelen kilengéseket, bosszú-ízű fejleményeket. Ez utóbbiakról viszont csak a legfrissebb szakirodalom tájékoztat.

Nem túlzás azt állítani, hogy a tárgyalt időszakban dőlt el az olasz államiság alapintézményének kérdése. Történelmileg eldőlt, hogy a monarchia és vele Badoglio kormánya átmeneti jellegű, fennmaradása a háború mielőbbi sikeres befejezésének alárendelt tényező. Ennek érdekében a monarchia sorsát elnapolták. A háború „sikeres befejezése” az angolszász hadvezetés üzeneteinek visszatérő kifejezése. Mindez történelmi távlatból szemlélve egyszerűnek tűnik, holott az akkori viszonyok között mind bel-, mind külpolitikai szempontból rendkívül összetett problematika volt. Ismeretes, hogy az 1946-os, a köztársaság és monarchia alternatíváját eldöntő referendum a köztársaság javára 54,3%:45,7% arányban hozott győzelmet. Ez biztos köztársasági sikert jelentett, de nem olyan fölényeset, amit — a körülmények ismeretében — sokan vártak volna. A most tanulmányozható dokumentumok tükrében még érthetőbbek e várakozások. Magunk is fentebb említettük a monarchia kompromittálódását a fasiszmus támogatásában, valamint a monarchia és a fasiszmus közös felelősségét a háborús politika vitelében. A királyi ház, ennek elismerése helyett — a helytartónak frissen kinevezett királyi sarj, Umberto di Savoia, Piemont fejedelme a Times nápolyi tudósítója előtt 1944 áprilisában tett nyilatkozatával — a népre hárította a háború felelősségét, mondván, hogy a Franciaország és Anglia elleni hadüzenetek bejelentésénél senki sem tiltakozott, senki sem kezdeményezte a parlament összehívását, és a sajtó is mélyen hallgatott. A helytartót élesen bírálta a kormány több minisztere, így a liberális Carlo Sforza és Benedetto Croce, az akciópárti Alberto Tarchiani, a kommunista Palmiro Togliatti. Badoglio kormányfői állásfoglalásából kitetszett a király bizalmi emberének pozi-

ciója, némileg palástolt királyhűsége és reménykedése a monarchia túlélési lehetőségében. A szövetségesek képviselőjére Mason Noel Mac Farlane tábornokra hivatkozva kísérelte meg tompítani a vita élet, akinek az üzenetéből azt idézte, hogy a kialakított háborúellenes konszenzust „tiszteletben kell tartani mindaddig, amíg az olasz nép szabadon nyilvánít majd véleményt”.³ A köztársaság–monarchia intézményi alternatívában Togliatti — az adott pillanatban alkalmazott taktikájának megfelelően — egyrészt akceptálta ezt a szempontot, mondván hogy a helytartó „szimpla interjúja” nem teremthet vitás helyzetet az intézményi dilemmában, másrészt azonban Sforza és Croce álláspontjával egybehangzóan kifejtette, hogy a „korona képviselőinek nem kell politikai ügyekkel foglalkozniok”;⁴ a kormány feladata az ide illő feltételek kialakítása. A kormányülés időpontjában a naptár 1944 májusát mutatta, és a fő cél a háború sikeres befejezése volt, amiben a kormánykoalíció pártjai egyetértésre jutottak. Az intézményi dilemma eldöntése valóban a háború utáni időkben került napirendre az ismert eredménnyel. A monarchiára leadott 10 millió voks jelezte azonban, hogy a Times kormányülési visszhangja homályban maradt a szavazók tömegének jelentős részében, főleg Dél-Olaszországban, ahol a monarchia nimbusza meglehetősen erős volt. Észak-Olaszországban a monarchia kevesebb szavazatot kapott, itt már korábban — mivel a háború itt okozott több szenvedést — eldőlt az alternatíva: a királyt itt 1943-tól folyamatosan leszavazták a németek és a fasiszták elleni partizánharcokkal és a nagyvárosok antifasiszta felkeléseivel; ezeken a területeken a monarchiára akkor sem szavaztak volna, ha a helytartó ellenkező értelmű nyilatkozatot ad az angol lapnak. Az Észak és Dél közötti politikai (eredetileg gazdasági és kulturális) szakadék még hosszú ideig Itália társadalmának súlyos belső ellentmondásaként, a fejlődés teherterelének bizonyult.

A második badogliánus kormányt koalíciós alapon, monarchistáktól kommunistákig terjedő széles nemzeti összefogás pártjai alkották; benne voltak még a liberálisok, a szocialisták, a kereszténydemokraták, az akciópártiak, és a „munka demokráciája” párt. Ez utóbbi később felbomlott. A monarchistákat is magában foglaló kormánykoalíció lérejöttét épp a Moszkvából hazatérő kommunista pártvezető Togliatti ösztönözte, nagy meglepetést keltve ezzel akkoriban az olasz politikai életben. A monarchia- és Badoglio-ellenes politikai klíma pregnánsan éreztette hatását, de ez nem zavarta Togliattit abban, hogy összhangot keressen az olasz politika és az antifasiszta szövetséges hatalmak Hitler-ellenes, Teheránban 1943 novemberében egyeztetett taktikája között, mely szerint minden Hitler-ellenes erőt célszerű bevonni a háború befejezését segítő cselekvésbe.

3 Verballi del Consiglio dei Ministri, id. kiadás II. vol. 68. p.

4 Uo. 69. p. (Mindkét idézet az 1944. május 11-iki ülés jegyzőkönyvéből való.)

A kommunista emigránsok, így Togliatti hazatérését Oroszországból mellesleg kormánydöntéssel is egyengették, mégpedig az 1943. XII. 27-iki ülésen Badoglio előterjesztésére. A kérdés valódi külpolitikai összefüggésére A. G. Ricci bevezető tanulmányában tér ki, amelyben kérdőjelesen ugyan, de feltételezi, hogy Togliatti részt vett a teheráni konferencián. A szakirodalomban is előfordul ez a hipotézis, amit azonban nem támaszt alá bizonyíték és nem is valószínű, hogy a három nagyhatalom államfőinek megbeszélésén a nemrég (1943 májusában) feloszlatott Komintern olasz titkára részt vett volna. Biztosra lehet venni, hogy a konferencia kimeneteléről Togliatti közvetlenül Sztálintól kaphatott információkat, és ezeket hazatérése utáni politikájában messzemenően szem előtt tartotta.

További kutatások tárgya lehet az, hogy ki mennyiben vindikálhatja magának a „szerzőséget” a kommunista–monarchista háborúellenes együttműködés megformálásában. Valószínűsíthető-e az, amit Roberto Gaja vezető olasz diplomata publikál „A tökéletes diplomata” c. munkájában (Il Mulino 1995.), hogy a tökéletes diplomatának megmintázott Renato Prunas, az első Badoglio-kormányzat külügyi apparátusának vezetője is sugalmazta a szovjet missziót teljesítő Visinszkijen keresztül: Togliattiék hagyjanak fel a merev ellenzékiességgel és lépjenek be Badoglio kormányába.

Némileg kuszálja a történelmi kutatás szélesedő lehetőségeit a külföldi archívumok olasz vonatkozású anyagainak sajtótermékekben, de helyenként könyvalakban is történő, a történelmi ártértekelést, úgymond a történelmi folyamatokat felismerhetetlenné tevő „revizionista” szellemű ártértekelést szolgáló használata. Felmerül ez a probléma főként az amerikai és egykori szovjet titkosszolgálatok archívumaiból származó anyagokkal kapcsolatosan. Olaszországban megdöbbenést keltett, bírálatokat és cáfolatokat váltott ki az ún. Mitrohin-dosszié.⁵

5 A Talentum kiadó magyar változatának olasz vonatkozásai már kerültek az Itáliában nevetségessé tett részeket. Feltehetően a Christopher Andrew által összeállított magyar változatban megjelent könyv, az előzetes sajtóanyagok olasz reakciójából tanulva, már nem szerepelteti, a mitrohini ügynöklistán Francesco De Martino egykori szocialista pártfőtítkárt, más szocialista exponenseket (Falco Accame, Lelio Basso) és egész sor neves jobboldali újságírókat, csetenként a kultúra vagy a gazdasági élet kiemelkedő személyiségeit. Mindez nem jelenti azt, hogy ebben a változatban ne kellene bírálni a kiadványt, ugyanis az, hogy a Szovjetunió pénzt költött hírszerzésre és a nyugat-európai kommunista pártokra, amelyek elkerülhetetlenül belekeveredtek hírszerzési ügyekbe, nem képez történelmi felfedezést; tárgyalása tudományosan akkor lenne korrekt, ha ezzel párhuzamosan az Egyesült Államok részéről vitt hasonló tevékenységről is ugyanazzal a kritikai lélel szólna a szerző, idézve például William Colby, a CIA egykori igazgatójának nyilatkozatából, amelyben elismerte, hogy a kommunisták ellenfeleit ők pénzelték. (A nyilatkozatot lásd In: Corriere della Sera, 1994. XII. 5. Magyarul részleteket közöltem ebből a Klió 1998/3. számában.)

Egyoldalú beállítások hosszú sorozata hiteltelenítette Olaszországban a Mitrohin-aktákat, de ugyanígy fenntartásokkal kell fogadni bármely titkosszolgálatinak aposztrofált dokumentumot, mivel a valódi titkosszolgálati anyagok — ha nem is az idők végeztéig, de több generáción keresztül — többnyire hozzáférhetetlenek, vagy nyomuk vész. Újabban Giuseppe De Lutiis „A hatalom sötét oldala” c. (Roma, 1996.) művében 1956–1990 közötti időkre vonatkozóan konkrétan megjeleníti, mely titkosszolgálati dokumentumok tűntek el. Ennek ellenére De Lutiis a katonai hírszerzéstől bíróságilag elkobzott 105 ezer oldalnyi anyagban búvárkodhatott, melyekből néhány — jelenkorunkra — jellemzőt közzé is tett. Ezek értékelése részben megtörtént a szerző révén, de részben még várat magára, a további dokumentáció „kritikai rendezése” híján. Hogy ez mikorra zárul le, arra senki sem tud pillanatnyilag választ adni.

A történész szakma nem merészkedik a De Lutiis által pásztázott viharos vizekre, megbízhatóbban kutatható időszakokat és tematikákat választ magának, mint az 1945-ös csomópontot és az ebből kibomló folyamatokat. Erről az időszakról a forrásközlés és a szakirodalom maradandó alkotásokat produkált.

Historiográfiai, illetve a források felhasználása szempontjából szem előtt tartandó az olasz történetírói iskolák pluralitása, ami 1945 után újra sajátja az olasz történetírásnak. A fasizmus szétverésével az antifasizmus a maga tételrendszerével és alapelveivel alkotmányosan kodifikált jogi és politikai etalonként, vezető pozícióba került, de a szellemi-kulturális baloldal, valamint a jobboldal is többféle irányzatra bomlott. Emellett a fasizmus egykori képviselői közül sokan túléltek a bukást, örökségének új támogatói akadtak, bizonyos nosztalgia is átlengi az utóbbi évek politikai hangulatát, így ezek a tényezők együttesen a köztudatra, következőképp a történetírásra különféle hatásokat gyakoroltak. Az egész 1945 utáni társadalmi-politikai fejlődés menetében formálódott ez az összkép, amit csak a szűkebb történész-szakma és a forrásközlés adatai felől közelítünk itt. Hangsúlyoznunk kell, hogy a hagyományosan liberális szemléletű, mérsékelt jobboldali polgári irányzatú történészek légiója mellett erőteljes, számszerűségében és alkotásainak minőségében is elismert baloldali, önmagát marxistának valló, esetenként marxizáló történészgárda fejtette ki tevékenységét, párhuzamosan az országban kulturálisan és politikailag érvényesülő kommunista-szocialista befolyással.

Ez a képlet olyannyira jellemző, hogy a '90-es évtized olasz politikai szubkultúrájának egyik áruklodó hangulati fejleménye a baloldal „kulturális hegemoniájának” a denunciálása. E vélt, vagy sokak szerint tényleges kulturális hegemonián belül a történetírásban túltengő marxizálás lebontása, mint (jobboldalról) megfogalmazott követelmény, felvetődött az iskolai tankönyvek szerkesztésében.

A történelmi munka intenzitásának és alkotóerejének két (nem szélsőséges) pólusát képviselő kimagasló példa a kommunista Paolo Spriano és a liberális szemléletű Renzo De Felice. Hazai szakmai körökben ma De Felice divatos, sokat emlegetett szerző, míg a másik úgyszólván ismeretlen, holott teljesítménye nem marad el De Felicéétől. Spriano 1967 és 1975 között öt vaskos kötetben publikálta az Olasz Kommunista Párttól írt monográfiáját, amelyben először közölt levéltári dokumentumokat és egyéb forrásokat. De Felice húszévi forrásfeldolgozó kutatómunkájának eredményét tette közzé „monumentális” (Ormos Mária jelzője) méretű Mussolini-életrajzában hat kötetben.

Rajtuk kívül sokan mások végeztek kutató és közlő-publikáló tevékenységet — felsorolásuk lehetetlen, csak egy átfogó bibliográfiai válogatás összeállítása is embert-próbáló feladat lenne. A példák közé kívánkozik Claudio Pavone munkássága, aki önálló kutatásai alapján elsőként fogalmazta meg a II. világháború olaszországi viszonyairól, a fasiszmus és antifasiszmus küzdelméről ama álláspontját, mely szerint ez polgárháborúnak tekintendő, és mint ilyet nem lehet egyoldalú ideológiai szemszögből — vagy csak antifasiszta, vagy csak fasiszta alapon — vizsgálni. (Lásd. C. Pavone: *Una guerra civile. Saggio storico della mentalità della Resistenza*, Torino 1991.)

Pavone nézetei az 1945 utáni köztársaság-történet szintéziséhez nyújtottak támpontokat (*Storia dell'Italia repubblicana*, Torino 1994). Fontos művek jelentek meg a kereszténydemokrácia történetéről Pietro Scoppola, Gabriele De Rosa, Giorgio Galli tollából és más szerzőktől; hosszasan sorolhatnánk a szocialista párt és a munkásmozgalom történetéről szóló művek alkotóit; azokat, akik az olasz történelem és politika további jelentős kérdéseit dolgozták fel. A politikai pártok kongresszusi és egyéb dokumentumai rendszeresen megjelentek — ezek felsorolásától is eltekintünk. Említést érdemel viszont az, hogy a jelentősebb politikusok különböző beszédei és írásai az érdeklődők rendelkezésére állnak: így a kereszténydemokrata néhai Alcide De Gasperi, Amintore Fanfani, Aldo Moro, az élő veterán Giulio Andreotti, a kommunista Palmiro Togliatti, Luigi Longo, Enrico Berlinguer, a szocialista Pietro Nenni, a későbbi köztársasági elnök Sandro Pertini, az ugyancsak későbbi miniszterelnök Bettino Craxi kötetei mind megtalálhatóak az elmúlt ötven év szerzői listáján. Több pártból is megnevezhetnénk szerzőket, akik pártjaikban nem első számú vezetők voltak, műveik mégis forrásértékűek: Antonio Bisaglia, Guido Bodrato, Emilio Colombo, Francesco Cossiga, Giuseppe Dossetti, Giovanni Galloni, Mario Scelba, Paolo Emilio Taviani a kereszténydemokraták; Giorgio Amendola, Pietro Ingrao, Luciano Lama, Giorgio Napolitano,

Giancarlo Pajetta a kommunisták, Riccardo Lombardi, Rodolfo Morandi a szocialisták részéről feltétlenül e nevek közé tartozik; és nem lehet hallgatni a szocialista párttal 1947-ben szakító Giuseppe Saragatról sem, aki 1964–1971 között mégis a baloldal segítségével tölthette be a köztársasági elnök tisztét.

A nagyszámú történeti munka és kiadvány archívumi segítségnyújtás és háttér nélkül nem készülhetett volna el. Ugyan ez a háttér a jövő műveinek garanciája.